

ARCANA LINGUARUM

KÖSZÖNTŐ KÖTET A 80 ÉVES
BAŃCZEROWSKI JANUSZ PROFESSZOR
TISZTELETÉRE

Szerkesztette
Pátrovics Péter

ELTE BTK
SZLÁV ÉS BALTI FILOLÓGIAI INTÉZET
LENGYEL FILOLÓGIAI TANSZÉK
BUDAPEST, 2021

KIADVÁNY TÁMOGATÓJA
Lengyel Intézet

SZERKESZTÉSben KÖZREMŰKÖDÖTT
Dr. Várnai Dorota

SZAKMAI LEKTOROK

Hamsovszki Júlia

Kocsis Adrienn

Kolasińska Iga Julia

Dr. habil. Pátrovics Péter

Uhriňák Štefan

Várnai-Cavaleiro Luca

Dr. Várnai Dorota

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ

Dr. habil. Janiec-Nyitrai Agnieszka

BAŃCZEROWSKI JANUSZ FÉNYKÉP, KÉPGALÉRIA

Dr. Pátrovics-Egri Éva

© Szerzők

Kiadja: az ELTE BTK Lengyel Filológiai Tanszék
Felelős kiadó: a Lengyel Filológiai Tanszék vezetője

A borítót tervezte: Selley Tamás Ottó

Nyomdai kivitelezés: Robinco Kft.

ISBN: 978-963-489-340-0

TARTALOM

PÁTRÓVICS PÉTER: Lectori salutem!	9
JOANNA URBAŃSKA: Życzenia urodzinowe	11
Tabula gratulatoria	13
BALÁZS GÉZA: A nyelvtől a folklórig és a folklórtól a nyelvig: ve- lünk született struktúrák	15
BÁRDOSI VILMOS: Ritka betűk a francia értelmező szótárakban	25
BENÓ ATTILA – NAGY SÁNDOR ISTVÁN: Romániai magyar fordítók lengyel műfordításai	45
BUBAK GRZEGORZ: Alternatywna historia – propaganda komuni- styczna tworząca nieprawdziwy wizerunek Armii Czerwonej na przykładzie węgierskiej twórczości filmowej	59
CSÉBY GÉZA: Święty Jan Nepomucen w kulturze krajów Grupy Wyszehradzkiej	71
CSISZTAY GIZELLA: Grácia emlék, Óbuda.....	83
DUDÁS ELŐD: Regionalitás a horvát helyesírás történetében	91
DUDÁS MÁRIA: A <i>férfi</i> nyelvi képe a magyar és bolgár frazeológiá- ban	101
DZIEWOŃSKA-KISS DOROTA: Szanowny Panie Profesorze!	111
FÁBIÁN ZSUZSANNA: Olasz jövevényszavak a magyar és a lengyel nyelvben: az OIM-projekt bemutatása	113

GERENCSÉR TIBOR: Eggerth Márta és Jan Kiepura – a két világháború közötti magyar-lengyel zenei kapcsolatok elfelejtett fejezete	129
GZIŃSKA CSILLA: <i>A Rendőrségtől A mosoly birodalmáig. Egy Mrożek-darab magyarországi útja az abszurdtól a poszt-dramatikus színházig</i>	139
GÓSY MÁRIA: Megfelelőségi javítások fiatalok és idősek spontán beszédében	157
GYÖNGYÖSI MÁRIA: Blok és Goethe: egy költői formula genealógiájához (a <i>Rózsa és Kereszt</i> és a <i>Faust</i>)	175
HAMSOVSZKI JÚLIA: Az élet mérföldkövei a fák kulturális konceptualizációiban az orosz népdalok tükrében	189
JANIEC-NYITRAI AGNIESZKA: Pod znakiem Uroborosa, czyli zamiana mięsa w furkot. Idea wiecznego powrotu w zbiorze <i>Kucajac</i> (2015) Andrzeja Stasiuka	199
JANUS-SITARZ ANNA: Dylematy wokół adresata współczesnej literatury dziecięcej	209
JÁSZAY LÁSZLÓ: Hogyan javítunk, hogyan javítsunk? Gondolatok a javításról az orosz nyelvi variancia és a nyelvi változások figyelembevételével	219
KAPRONCZAY KÁROLY: Orsós Ferenc és a katyńi tömegsírok azonosítása	235
KOUTNY ILONA: A barát nyelvi képe a magyarban	249
KROÓ KATALIN: Dosztojevskij-szereplők megszólalásáról a művészi nyelvalkotás problémájának tükrében (<i>Feljegyzések az égerlyukból</i>)	257

LESFALVI TIBOR: A szlovák (biblikus cseh) nyelv szerepe Szarvas város történetében a 18-19. században	273
LUKÁCS ISTVÁN: Élet és irodalom halmazállapotai (Cankar, Makovič, Kiš)	291
MANDICS GYÖRGY: Csiki csoda	301
MENYHÁRT KRISZTINA: „Sípbal, dobbal, nádi hegedűvel”: hangszer- rek a magyar és a bolgár frazeológiában etnomuzikológiai és nyelvészeti szemszögből	319
NAGY LÁSZLÓ KÁLMÁN: Kariera mało znanej węgierskiej powieści o Armii Czerwonej w Polsce: <i>Syberyjski garnizon</i> Rodiona Mar- kovitsa.....	331
NÉMETH ORSOLYA: Néhány posztsovjet fantomállam a lengyel tényirodalom tükrében	343
PACSAI IMRE – NAGY SÁNDOR ISTVÁN: <i>A lánc</i> szavunk etimológiai vizsgálata	353
PÁTRÓVICS PÉTER: Adalékok egyes fák lengyel nyelvi képezés re- konstrukciójához	371
RÁDULY ZSUZSANNA: A magyar és a lengyel nyelv eponimáinak szemantikai, stilisztikai jellemzői	381
SNOPEK JERZY: Kategorie sensualne w przekładzie (z języka węg- ierskiego)	399
STEFAŃCZYK WIESŁAW TOMASZ: O rzeczownikach zakończonych pierwotnie na spółgłoski wargowe miękkie we współczesnej standardowej polszczyźnie	407

SUTARSKI KONRAD: Szanowny Jubilacie, drogi Januszu!	415
SZAWERDO ELŐBIETA: Nasz Polak w kontekście wybranych utworów Móra Jókaiego i Kálmána Mikszátha	417
SZCZEŚNIAK KRYSZYNA: Dąb, drzewo mocne i dające oparcie	435
UHRNÁK ŠTEFAN: Ethnic stereotypes – How are Slavic people perceived?	455
VÁRNAI DOROTA: Egy Balassi-vers nyomai a régi lengyel irodalomban	465
VIG ISTVÁN: Hiperkorrekt fonémahelyettesítés néhány itáliai újlatin eredetű csa horvát szóban	475
WOLNY-ZMORZYŃSKI KAZIMIERZ: O artykule wiralowym	485
ZOLTÁN ANDRÁS: Czy pol. <i>starać się</i> może być bohemizmem?	493
ZSILÁK MÁRIA: A keletiszlovák nyelvjárások genézisének kérdései és helyük a szlovák nyelvben	503
Képgaléria	515

A *férfi* nyelvi képe a magyar és bolgár frazeológiában

DUDÁS MÁRIA

PhD, egyetemi adjunktus, ELTE BTK,

Szláv Filológiai Tanszék,

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Szláv Nyelvtudományi Doktori Program (Budapest)

Absztrakt: A tanulmány a *férfi* és a hozzákapcsolódó *férj*, *apa* összetevőt tartalmazó állandósult kifejezéseket és frazeológiai kapcsolatokat tekinti át a magyar és a bolgár nyelvben. A *férfi* az erő, a kitartás megtestesítője. Mindkét nyelvben találunk külső és belső tulajdonságokra utaló kifejezéseket. A vizsgált nyelvekben a negatív tulajdonságok dominálnak, amelyek sokszor eltúlozva, felerősítve, kigúnyolva jelennek meg. Gyakoribbak a férfi külsejére vonatkozó szólások és közmondások. Egy másik nagy csoportba a jó és rossz *apa* feladatai, pozitív és negatív viselkedési mintái tartoznak, amelyek példaként szolgálhatnak az utódok számára. Ebben a csoportban is megfigyelhető a negatív minták dominanciája.

Kulcsszavak: frazeológia, *férfi*, *apa*, világ nyelvi képe

1. Bevezetés

A világ nyelvi képének kutatásában kiemelt helyet kapnak a frazeológiai kapcsolatok, a közmondások, a szólások és az állandósult kifejezések. A tanulmány célja, hogy áttekintse és bemutassa a *férfi* összetevőt tartalmazó és a hozzá kapcsolódó magyar és bolgár frazeológiai szókapcsolatokat. A tanulmányban bemutatjuk a *férfi*, *férj* és *apa* frazeológiai jelentését, meghatározását, valamint azokat a kifejezéseket, amelyekben a férfiakra vonatkozó leggyakoribb külső és belső tulajdonságok rögzültek.

A *férfi* a nemzőerő, a lélek, az aktivitás megtestesítője. A különböző szimbólumrendszerekben fénnel, nappal, tűzzel, termékenyítő esővel jelenítik meg. Elsőbbsége a női nemmel szemben abból eredhet, hogy a legtöbb nép mitológiájában, vallásában az első teremtett ember (Hoppál et al. 2010: 92). Szorosan kapcsolódnak hozzá, az *apa*, az *atya*, valamint az *Atyaisten* kifejezések, amelyek az uralom, a birtoклás, a tiltó és parancsoló erő megtestesítői (Hoppál et al. 2010: 29).

Az alapkérdésre, hogy ki a *férfi*, a frazeológiában is megtalálható a válasz, a *férfi a teremtés koronája*. A két nem frazeológiai

összevetéseiben kiemelhetjük, hogy a férfi *az erősebbik nem*, a nőnek *ura és parancsolója*.

Minden nyelvre jellemzőek az olyan frazeológiai kapcsolatok, metaforák, hasonlatok, amelyek a már rögzült emberi világfelfogást, világnézetet tükrözik. „A frazeologizmusok a világ interpretációjáról és az adott nyelvben rögzült emberi értékekről tanúskodnak. A frazeologizmusok olyan tulajdonságokat fejeznek ki, amelyeket relevánsnak lehet tekinteni az adott nyelv-, kultúrközösség számára. A lexikalizált frazeologizmusok korábbi világnézetet jeleznek” (Bańcerowski 2008: 145). A *férfi* általános jellemzésére vonatkozó állandósult kifejezések nagyon változatos képet festenek. A jóképű, rendes és megbízható férfi, fiú a *jó srác*; az erős, menő fiatalember, aki nemi vágyait közismerten gátlás nélkül éli ki, a *falu bikája*. Az általános jellemzők gyakorta negatívak. A romlott, züllött hitvány ember a *falu rossza*, sőt kitégítva a teret: a *világ rossza*. A jelentéktelen átlagember, akit senki sem vesz észre, akire senki sem emlékszik Kovács János vagy Kovács 23.

2. A férfi külső jellemzői

A szólások, közmondások jellemzője, hogy egy kiragadott belső vagy külső tulajdonságot – leginkább negatív tulajdonságot – felnagyítanak, eltúloznak, kigúnyolnak, és ezzel általánosítanak egy csoportot és annak minden tagját.

A férfi külsejére pozitív és negatív jelzőket egyaránt találunk. A feltűnően elegáns férfi *olyan* vagy úgy néz ki, mint a walesi herceg. A délceg, daliás, magas termetű férfi *olyan*, *mint egy gránátos*. A gránátosok sajátos egyenruhát, többnyire medvebőrös süveget viselő, magas termetű egyénekből kiválasztott, kézi bombákkal is felszerelt katonák voltak¹. A csinos, jóképű, jól megtermett férfi egyszerűen csak *szép darab*, míg a nagyon férfias jelenség a *talpig férfi*.

A negatív tulajdonságok kigúnyolása minden nyelvben megtalálható és nagy változatosság jellemzi. A csúnya, ronda férfi a magyar nyelvben *nem egy Adonisz*; a különösen külsőleg nem eszményi típusú, szépségű férfi pedig *nem egy leányálom*. Az olyan férfi, aki különféle szépítőszerekkel magát a kellenél jobban kicsinosította, de ez rajta feltűnő módon meglátszik, a *kikent-kifent ficsúr*.

¹<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-er-telmezo-szotara-1BE8B/g-2CDF3/granatos-2-2D968/>

A magyar gyakran használ hasonlatokat, amelyben az őt körülvevő állatvilág viselkedéséhez, külsejéhez viszonyít, így az ember testi magasságát tekintve a nagy testű, buta férfi a *nagy barom*.

Az állandósult szókapcsolatok a férfi korát is meghatározzák. A fiatalok saját korosztályuk rendes és megbízható férfi tagjaira azt mondják, *jó fej srác; hót jó srác*. Ha ez a férfi egy jól ismert, befolyásos helyi nagyhangú fiatal férfi, akkor ő a *hávécse*, azaz a *helyi vagány csávó*. A már felnőtt korba ért fiatal fiú pozitív jelzője a *kész ember*.

A nők megítélésben a szépség elsőrangú szempont, a férfiaknál ez általában fel sem merül, az ő megítélésükben a munkabírás, a szorgalom számít a legfontosabb tulajdonságnak, főként egy hagyományos falusi társadalomban. Ezért összességében a férfi külsejéről a következőket mondhatjuk el: *a férfinak csak egy fokkal kell szebbnek lennie az ördögnél vagy a férfi, ha szebb az ördögnél, már elég szép* (Szemerkényi 2009: 438).

A frazeológiai szókapcsolatok legnagyobb csoportja az idős korba ért férfit jellemző ironikus hangvételben a *vén* és *öreg* jelzővel illetve. A nagyon öreg ember a *vén csont* vagy *öreg csont*. Hasonlíthat kézzel sodort dohánytermékhez: *vén szivar*; míg a sokat tapasztalt idős ember inkább egy *öreg marhatolvaj* vagy egy *öreg harcos*. A még mindig nők után futó, kissé buja öreg férfi jellemzésére egyfelől ismét az állatvilágból merít a magyar nyelv, az ilyen férfi lehet például *vén kakas*, *vén kecske*, *vén kandúr*. Másfelől a német nyelvből származó 'kópé, ravasz fickó, nőcsábász' jelentésű *vén kujont* használja². Az ostobán viselkedő idős férfi a *vén számár*, míg a ravasz, a helyzeteket jól felismerő idős ember pedig a *vén róka*. A magyar nyelvre is jellemző, hogy az állandósult szókapcsolatokban a görög mitológia szereplőihöz hasonlítja a férfit. A külső leírása során már találkozunk ilyen példával (ld. Adonisz). A nők körül legyeskedő idős férfi kifejezése a *vén szatír*, a nimfákat buja vágyakkal kergető kecskelábú istenségekre utalva. A csúf és ijesztő idős férfi jellemzésére használhatjuk a Mikulást kísérő, gyerekeket rémisztető személyt a *vén krampusz* kifejezésben. A testileg-szellemileg elesett, elhagyott, tehetetlen, totyagos férfi a *vén trotli*, *vén trotty*,³ vén trottyos. A rosszszálló, hangfestő kifejezés alapja a bő, bugyogós, lötyögős nadrág,

² <https://meszotar.hu/keres-kujon>

³ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-er-telmezo-szotara-1BE8B/t-4D5B8/trotty-50705/>

ill. ennek lecsüngő feneké⁴. Az idős kornak, a tapasztalatnak pozitív oldala is van, a sokat megélt idős embert nem lehet becsapni, *nem fog vénen ravasz tanács* (Szemerékényi 2009: 1432). Az idős ember nyugalma többet ér az ifjú frissességénél, azaz *jobb a vén árnyéka, mint az ifjú kardja* (Szemerékényi 2009: 1432). Ezt egy régies és ritkán használt német eredetű szólás is alátámasztja: *többet ér a vén sas az ifjú bagolynál*, mert többre értékeli a nők a jó erőben lévő élteesebb férfiakat a nyápic fiataloknál⁵.

A magyar férfi egyik elhagyhatatlan külső jellemzője a bajusz volt, amely a férfi és a magyarság jelképe, pl.: *bajusz és szakáll férfi-embert illet; nincsen kocsis ostor nélkül, magyar ember bajusz nélkül; bajuszáról másodszer iszik a magyar; bajusz kell a magyarnak; ritka, mint a magyar bajusz nélkül* (Dziewońska-Kiss: 2016: 125). A fiatal-idős opozícióban is megjelenik a bajusz: *félre bajusz, jön a szakáll*. A bajusz évszázadokon keresztül annyira hozzátartozott a magyar emberhez, hogy a szegénységet, pénztelenséget is ezzel fejezték ki: *se bajusza, se pénze* (Szemerékényi 2009: 98–100).

A tanulmányunk nem célja elemezni azokat a hasonlatokat, amelyeket a magyar nyelv használ az ember külsejének körülírásához. Az emberi külső ábrázolásával Ráduly Zsuzsanna foglalkozott részletesen egy tanulmányában magyar és lengyel viszonylatban (ld. Ráduly 2013). A bolgár nyelvben azonban a külső jellemzésére utaló kifejezések tartalmazzák a мъж ‘férfi’ összetevőt, ezért megemlítjük őket és ebben az egy esetben magyar párhuzamot is vonunk. A férfi magassága az egyik legszembetűnőbb külső jegye. A bolgárban a magas, nagydarab ember a *два метра мъж* ‘két méter férfi’; *мъж като планина* ‘férfi, mint hegy’; *мъж като канара* ‘férfi, mint hegy’. A magyar nyelvben a magasságot fajtákkal hasonlítják össze. Az ilyen típusú szóláshasonlatok sok nyelvben megtalálhatók és az öszszeszevetésben általában az adott területen honos fajták fordulnak elő. A magyarban a magasságot a fenyőhöz – *hosszú, mint a fenyőfa*; illetve a jegenyéhez – *sudár, mint a jegenye* hasonlítják (Ráduly 2013: 400).

⁴<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/t-4D5B8/trottyos-5070B/>

⁵ Ein alter Adler ist stärker als eine junge Krähe. mek.oszk.hu/09100/09112/html/0002/23.html

3. A férfi belső jellemzői

A belső tulajdonságokat tekintve olyan állandósult kifejezéseket találtunk, amelyekben a *férfi* összetevő nem szerepel, de felismerhetők a férfiak jellemvonásai. A férfiak egyik jellemző fizikai tulajdonsága az erő, amit a magyar nyelvben ismét szóláshasonlatok fejeznek ki. Az első példákban az erőt állatokhoz hasonlítják, pl. *erős, mint a marha; mint a bivaly; mint a bika; mint az ökör; mint a medve; mint az oroszlán*. Az erő kapcsolódhat védelmi építményekhez, kőzetekhez: *erős, mint a bástya; mint a kőfal; mint a márványkő; mint a szikla; mint a csont*. Az erő nem csak fizikai, de lelki síkon is megjelenik: *erős, mint a hit, mint a római vallás*. Kapcsolódik az alapelemekhez: *erős, mint a víz; mint a cserfatűz; mint a szélvész; mint a vas; mint az üllővas; irodalmi személyekhez: erős, mint Herkules; mint Toldy Miklós*. A bolgár nyelvben az erő a következő hasonlatokban jelenik meg: *силен като лъб* ‘erős, mint az oroszlán’; *силен като смърт* ‘erős, mint a halál’; *силен като мъж* ‘erős, mint a férfi’.

A bátorság olyan tulajdonság, amely leginkább az oroszlán viselkedéséhez hasonlít. *Bátor, mint az oroszlán; harcol, mint az oroszlán; úgy viselkedik, mint egy oroszlán*. A bolgárban is az oroszlánhoz hasonlítják a bátorságot: *смел като лъб*.

A férfiakat olyan pozitív jelentésű kifejezésekkel illetik, amelyek arra engednek következtetni, hogy a férfiak a tapasztalat, az intuíció és a teljes egységben gondolkodás jellemzi, pl. *férfi logika, férfi agy*.

Az önállótlán, gyámoltalan férfira, aki az anyja befolyása alatt áll, azt mondjuk, *örökké az anyja szoknyáján ül*; aki pedig a felesége hatása alatt van, és örökké csak otthon ül, hogy *örökké a felesége szoknyáján; kőtenyén vagy kőtenye mellett ül*. A félénk, elpuhult pipogya férfi az *anyámasszony katonája*.

4. A férfi, mint apa

A magyar nyelvben az *apa* feladata, hogy viselkedésével példát mutasson, szigorral nevelje fiát, hogy az boldoguljon az életben. *A gondos apa korán észrevette fia rendkívüli értelmességét; atyának szigorú nevelése látszik meg rajta; az apa a nagyon értelmes fiút pénzkeresésre akarja szoktatni; egy jó apa megtanítja a fiút mindenre*. Ez azért is különösen fontos, mert a szülői nevelés hatása, a szülői példa meglátszik a gyereken: *amilyen az apja, olyan a fia; apja fia*. Általában pozitív hangsúllyal, elismerően azokra a fiúkra mondják, akik az apjuk

természetét, tehetségét vagy külsejét örökölték. Vannak azonban olyan gyerekek is, akik a szülők nevelését, tanácsait nem fogadják meg, rossz útra térnek. A szülők tanításával szembeforduló fiúra régiesen azt mondják, hogy *aki az apja szavát, anyja oktatását megveti, hóhért talál* (Szemerkenyi 2009: 59). A bátorságot is az apához kötöttek, *ennek apja is ember volt*. A magyarság jellemzője az erő, ha valaki erős volt, csak annyit mondtak rá: *magyar apának fia*.

A gazdagság köszönhető a szülőknek, olyan gazdag, *mintha pénzt ázott volna az apja*. Gazdag szülők gyerekéről, különösen, ha még maga is növelte vagyonát, azt mondja a magyar, hogy *apjáról is maradt, maga is szerzett*. Találunk olyan mondást is, miszerint *gazdag ember gyermeke ritkán sír igazán apja halálán*, mivel az örökölt vagyon megvigasztal (Szemerkenyi 2009: 61). *Apjáról semmi sem maradt, maga sem keresett semmit, mégis dúsgazdag*, vagyis tolvaj volt, aki összelopta a keryonát.

Az apa rossz példát is mutathat, *az ördögfi is ördögyátútul származik; kinek apja akasztófán száradott, azt a fia sem kerüli el egykönnyen; eb atyának kutya fia; nyakas apának fejes fia*, illetve fordítva: *fejes apának nyakas a fia*. A rossz példa fokozható: *rossz apának még rosszabb a fia*. A negatív tulajdonság megnyilvánulhat a külső ábrázolásában, pl. *rút apának ritkán szép a fia*. Vonatkozhat ostobaságra, *apja sem volt harangöntő*. A harangöntés ritka, nagy szakértelmet igénylő nehézség volt, a mesterek elismertségnek és megbecsülésnek örvendtek, a szólas elavultnak számít (Szemerkenyi 2009: 60). Vonatkozhat az alkoholfogyasztásra, *pálinkás apának boros a fia; apja sem töltötte bocskorába a bort*, inkább megitta; *apám akárhol járt, a vízben nem tett kárt, evett, ivott, sok kínálást nem várt*, vagyis vígan élte életét. Kifejezhette azt is, hogy furcsa ember volt, *apja is ember volt, vasvillával ette a szerdéket*. A szerdek aludttejet jelent. Olyan emberre használták, aki másként viselkedett, mint ahogyan kellene (Szemerkenyi 2009: 60). Utalhat hazudozásra, *apja sem mondott igazat; fecsegésre, pletykálásra: harcsaszájú apának locska a fia*. Ezt a jelentést a bolgár nyelvben is megtaláljuk. A bolgár azt mondja a beszédes, pletykás emberre, hogy *бауца му го е правил воденица* ‘az apja malomnak szánta’. A rossz embert a magyar nyelv *apádnak is fekete a koponyája* vagy egyszerűen *apád sem volt jó* fordulattal fejezi ki.

Előfordulhat, hogy a szülők bűnei miatt a gyerekek lakolnak meg. *Apánk evett almát, a mi fogunk vásik; a mi fogunk zsibbad; apák*

ettek egrest, fiaik foga vásik. Azt is kifejezték ezzel, hogy a történetek a szülők bűneiért járó büntetés, bekövetkező rossz fordulat, amely mintegy elhárítja a felelősséget a jelen tetteiért, felmentést nyújt. A közmondás eredete az Őszövetségre vezethető vissza, ma már régies (Szemerényi 2009: 59).

A bolgárban arra a személyre, aki nem hallgat senkire, önféjű és öntörvényű, azt mondják, hogy *баща му го пиян правил* ‘apja részegesnek csinálta’. Arra, aki nem ismeri az alázatot, nem fogad el tanácsot senkitől, hogy *не пита ни баща си* ‘nem kérdi apját sem’. Az idő kifejezésére is *apa* összetevőt használ a bolgár: *бил съм на баща си в немите* ‘apám sarkában voltam’, azaz még születésem előtt történt. Ha valamit a bolgár nem akar, vagy soha nem fog megcsinálni, arra azt mondja, hogy *когато се върне баща ми от гроба* ‘amikor apám visszajön a sírból’. A nagyon ravasz, mindenkit átverő személy az *от стар баща чедо* ‘öreg apa gyereke’; aki pedig képtelen saját lábára állni, önálló életet élni az ‘még mindig apja kenyerét eszi’, *още яде хляба на баща си*. Az, aki belép valahová és nem zárja be maga mögött az ajtót, arra azt mondják, hogy ‘apjánál ajtót nem látott’, vagyis *у баща си врати видял ли си*.

A két nyelvben szó szerinti egyezést találunk az alábbi példákban: *не таи́тсд апа́дат гырекет csiná́лнн*, bolgárul *не учи баща си как се правят деца* ‘ne tanítsd apádat hogyan kell gyereket csinálni’. A bolgárban a *баща си искам да кръщавам* ‘megkeresztelni akarom apámat’ változat is létezik. A kifejezés hangvétele felszólítás, arra vonatkozóan, hogy ne tanítsuk azt, aki többet tud nálunk (Szemerényi 2009: 61).

Az aljas, gátlástalan bolgár, kinek semmi sem szent: *и баща си за пари продава* ‘még az apját is eladná pénzért’. Ennek a szólásnak több változata is létezik mind a magyarban, mind a bolgárban. *Продава майка си и баща си* ‘apját, anyját eladja’ a gátlástalan ember; ha valami kiemelkedően sok pénzbe kerül, akkor a bolgár azt mondja: *струва майка си и баща си* ‘apjába, anyjába kerül’; és aki megfizeti ezt az árat: *плаща майка си и баща си* ‘kifizeti apját, anyját’.

4. Általános kifejezések

Mindkét nyelvben találunk olyan állandósult kifejezéseket, mint a *лэgy férfi*, bolgárul *бъди мъж*, amely a biztatás kifejezésére szolgál, a férfi legyen bátor és kitartó, aki a nehéz helyzetben is helyt-

áll. A bolgárban a kifejezés határozószóként bátran, kitartóan, határozottan jelentésben is előfordul: *като мъж* ‘mint férfi’; *по мъжки* ‘férfiasan’; *с мъжки дух* ‘férfi lélekkel’. A bolgár nyelvben még egy kifejezés létezik a kitartó, bátor és jótetteiről híres férfiről: *мъж на място* ‘férfi a helyén’. Aki pedig szeretne ilyen férfinak tűnni, az *прави се на мъж* ‘férfinak tettei magát’.

A magyar és a bolgár nyelv is azonos kifejezéssel illeti a pipogya férfit, akit a felesége irányít: *papucsférj*, illetve *мъж под чехъл* ‘férfi a papucs alatt’. Hogy miért éppen *papucs*, a választ a német háztartásokban kell keresni, mert a kifejezés a német nyelvből ered.⁶ A bolgár nyelvben a feleségétől függő férfit *мъж на жени си* ‘felesége férjének’ nevezik.

Az adott szó, a felelősség vállalása a *férfiszó* vagy *мъжка дума*. Az őszinte beszélgetés a bolgár nyelvben a *мъжки разговор* ‘férfias beszélgetés’, míg a magyar nyelv a határozott, nyílt, egyenes beszédet úgy jellemzi, hogy úgy beszél vele, mint férfi a férfival. A fontos, komoly, tekintélyes férfi a *солиден мъж* ‘megbízható férfi’.

A magyar nyelvben az elismerésre: *ez jó mulatság, férfimunka volt* kifejezést használjuk a derekas teljesítmény és szép eredmény dicséretéeként.

Csak a bolgár nyelvben fordul elő a rossz, esős, hideg és kellemetlen idő kifejezésére olyan állandósult szerkezetek használata, mint a *времето не е за мъже* ‘nem férfinak való idő’; illetve röviden: *не е за мъже* ‘nem férfinak való’.

Összegzésként az mondható el, hogy a magyar nyelvben több olyan állandósult szókapcsolatot találtunk, amelyben a *férfi* vagy *ара* összetevő fordul elő. Emiatt a jelentések száma is eltér a bolgár példáktól. Mindkét nyelvben vannak a férfi külső és belső tulajdonságait ábrázoló hasonlatok, szólások, közmondások, amelyek megmutatják az adott kultúra nyelvi világgépét. A frazeológiai szókapcsolatokban a negatív tulajdonságok vannak nagyobb számban, az emberi gyengeségek erősen eltúlozva jelennek meg.

A frazeologizmusok azt bizonyítják, hogy a köztudatban a férfi szépségének nincs jelentősége, más tulajdonságokat helyeznek előtérbe, mint pl. a férfi kora. Kigúnyolják az idősödő férfit, aki még mindig a nők után fut, nem hagyva figyelmen kívül azt a tapasztala-

⁶ Balázs Géza: <https://e-nyelvmagazin.hu/2013/02/15/papucsfertj-papucskormany/>

tot, bölcsességet sem, amelyre az ember élete során tesz szert. A férfi külsejének ábrázolása leggyakrabban szóláshasonlatokban fordul elő. A férfit jellemző erőt és a bátorságot az oroszlán viselkedéséhez hasonlítják össze.

Az apaság csoportba tartozik a szókapcsolatok többsége. Kiemelten fontos a viselkedési minta, amelyet az apa ad, és amit az utód követhet. Ebben az esetben is a negatív viselkedési minták fordulnak elő gyakrabban, vannak olyan esetek is, amikor az apa gonosz tettei miatt a gyereke bűnhődik.

A magyar és bolgár példák ritkán fedik egymást. A bolgár nyelvben van egy nagyobb számú csoport, amelyek azt fejezik ki, hogy valamiért túl magas árat kell fizetni. Ilyen jellegű frazeologizmusok a magyar nyelvben nem találhatók.

Felhasznált irodalom

- Bañcerowski J. 2008. *A világ nyelvi képe. A világkép mint a valóság metaképe a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Budapest. Tinta Tankönyvkiadó.
- Bárdosi V. (szerk.) 2003. *Magyar szólástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára*. Budapest: Tinta.
- Dziewońska-Kiss D. 2016. *A nő és a férfi nyelvi képe a magyar és a lengyel nyelvben (a frazeológiai kapcsolat tükrében)*. In: *Studia Slavica Savariensia* 2016. 1–2. 120–126. DOI: 10.17668/SSS.2016.1-2.120
- Hoppál M. – Jankovics M. – Nagy A. – Szemadám Gy. 2010. *Jelképtár*. Budapest. Helikon.
- O. Nagy G. 1966. *Magyar szólások és közmondások*. Budapest. Gondolat.
- Ráduly Zs. 2013. *Az emberi külső ábrázolása a magyar és a lengyel frazeológiában (a nővény- és az állatvilág tükrében)*. In: *Studia Slavica Savariensia* 2013. 1–2. 399–405 DOI: 10.17668/SSS.2013.1-2.399
- Szemerényi Á. 2009. *Szólások és közmondások*. Budapest. Osiris Kiadó.
- T. Litovkina A. 2005. *Magyar Közmondástár*. Budapest. Tinta.
<http://mek.oszk.hu/09100/09112/html/index.html>
- Dugonics A. 1820. *Magyar példabeszédek és jeles mondások*. Szeged.
- Erdélyi J. 1851. *Magyar közmondások könyve*. Pest.
- Margalits E. 1896. *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Budapest.
- Sirisaka A. 1891: *Magyar közmondások könyve*. Pécs.
- Български национален корпус. <http://dcl.bas.bg/bulnc/>
- Ничева, К. – Спасова-Михайлова, С. – Чолакова, Кр. 1974. *Фразеологичен речник на българския език*. Том първи А–Н. София: БАН.
- Ничева, К. – Спасова-Михайлова, С. – Чолакова, Кр. 1975. *Фразеологичен речник на българския език*. Том втори О–Я. София: БАН.
- Ничева, К. 1993. *Нов фразеологичен речник на българския език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.